

DZIEJE SZKOLNICTWA NA POLSKIEJ WSI NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Historia polskiego szkolnictwa, zwłaszcza wiejskiego, kształtowała się przez wieki od momentu przyjęcia chrztu przez Mieszka I w 966 roku, przez lata gdy państwem polskim rządzili królowie, przez trudny okres okupacji, przez wojny i komunizm aż po dziś dzień. Mimo wielu dramatycznych wydarzeń, które zaprezentowane zostaną w niniejszym artykule, historia ta nigdy nie została przerwana, a system polskiej oświaty na wsi kształtował i kształtuje się cały czas, gdyż na jego stan wpływało bardzo wiele czynników; m.in. potrzeba wiedzy, sytuacja finansowa państwa, jakość przekazywanej wiedzy, ilość nauczycieli i in. ale ogromną rolę odegrała postawa patriotyczna, która nie pozwoliła zniknąć szkole wiejskiej.

Słowa kluczowe: historia oświaty, historia wychowania, dzieje szkolnictwa.

Wprowadzenie

Instytucja tzw. szkoły wiejskiej funkcjonowała pod różnymi nazwami. Początkowo utworzono jeden rodzaj szkół, zwane łacińskimi, których model zaczerpnięty został z Europy Zachodniej, później powstały szkoły katedralne, klasztorne i kolegiackie, których nazwy związane były głównie z ich lokalizacją. Przełomowym był 1215 rok, kiedy to Sobór Laterański uchwalił prawne podstawy do tworzenia nowego rodzaju szkół jakimi były *szkoły parafialne*. Te dały możliwość pobierania wiedzy, nauki pisania, czytania i rachowania przez najuboższą część społeczeństwa.¹ Kolejny typ szkół – *elementarne*, utrzymywały się od utraty przez Polskę niepodległości aż do jej odzyskania.² Dopiero w okresie nowożytnym zaczęła kształtować szkoła *powszechna*, której nazwę z czasem przekształcono na *podstawową*.

Szkolnictwo w epoce średniowiecza

Okres średniowiecza w Europie trwał od końca V wieku do końca wieku XV. Epoka ta charakteryzowała się uniwersalizmem, a jego głównym poglądem był teocentryzm, według którego Bóg – (teo) znajduje się w centrum zainteresowania człowieka i życia doczesnego, jak również w centrum sztuki i literatury. Tematem tabu stały się tylko sprawy związane z życiem wiecznym

¹ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Oswiata-Od-poczatkow-do-1795;4575100.html>
(dostęp: 01.09.2017)

² <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Oswiata-Druga-Rzeczpospolita;4575098.html>
(dostęp: 01.09.2017)

człowieka, a za metodę uzyskania tego celu uważano umartwienie się.³ Kładąc nacisk na ascezę wielcy "czasów średnich" tworzyli anonimowo. To przyczyniło się do zlikwidowania z programów szkolnych ćwiczeń fizycznych w myśl zasady – "ciało przedmiotem umartwienia, powinno być poddane duchowi". Przesadny nacisk na ascezę wywołał kryzys umysłowy w chrześcijaństwie w V wieku. Dopiero w kolejnym wieku pojawili się uczeni chrześcijańscy dzięki którym nastąpił wielki i oryginalny rozwój szkolnictwa w Europie.⁴

W Polsce rozkwit średniowiecza nastąpił między X–XIII wiekiem. Przełomowym wydarzeniem było przyjęcie chrześcijaństwa w 966 r. przez Mieszka I, które miało ogromny wpływ na rozwój w dziedzinie kultury, m.in. dając początki szkolnictwu oraz zespalając Polskę na wieki z kulturą Europy Zachodniej. W tej dobie przeszczepił się na grunt polski jeden rodzaj szkół, a mianowicie *szkoły lacińskie*, zadaniem których było przysposabianie młodzieży do stanu duchownego.⁵ Nazwy nie określały jakości nauczania ale miejsca istnienia szkoły. *Szkoły katedralne* wzięły swoją nazwę od katedr biskupich, *kolegiackie* od kolegiat, a *klasztorne* od klasztorów. Wszystkie typy szkół w dobie średniowiecza, były zorganizowane według wzorca tzw. klasztornego, stworzonego przez św. Bonifacego⁶. Obowiązywały dwa stopnie z tzw. *siedmiu sztuk wyzwolonych*. Były to *trivium* w którym uczono trzech przedmiotów; gramatyki, retoryki (sposobu ładnego i poprawnego wysławiania się), dialektyki (nauki logicznego myślenia opartej na logice Arystotelesa) oraz *quadrium* oparty na czterech przedmiotach: algebry (podstawowych czterech działach matematycznych), geometrii (dzisiejsza geografia), astronomii (nauki sporządzania kalendarzy) i muzyki. Przedmioty prowadzone były przez obcokrajowców umiejący uczyć jedynie w języku łacińskim, niedostępnym dla ogółu, a sama metoda była pamięciowa.

Zgodnie z regułą św. Benedykta, do zgromadzeń zakonnych przyjmowani byli chłopcy w wieku siedmiu lat, których to rodzice poświęcali Bogu składając w ich imieniu stosowne ślubowanie zakonne. Śluby te obowiązywały oblatów przez całe ich życie i były jedynym sposobem do odbycia nauki w szkole klasztornej nie martwiąc się o swoje utrzymanie. Początkowo uczniami mogli być wyłącznie chłopcy z rodzin szlacheckich dopiero z czasem przywilej ten otrzymały także dzieci nieszlacheckie. Szkoły klasztorne przygotowywały młodzież do zadań kleru zakonnego, innym zadaniem było prowadzenie

³ <http://www.historia.azv.pl/kultura-sredniowiecza-w-polsce.html> (dostęp: 01.09.2017)

⁴ <http://polskiedzieje.pl/historia-polski/sredniowieczne-szkolnictwo-i-uniwerytet.html> (dostęp: 01.09.2017)

⁵ http://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/352855/NDI_GZAS015850_1936_009.pdf (dostęp: 01.09.2017)

⁶ Ziółkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016, s. 12.

bibliotek, w których gromadzono przepisywane nieustannie, bogato zdobione miniaturami, utwory starożytnych mistrzów. W szkołach katedralnych i kolegiackich przy naborze funkcjonowały analogiczne zasady przy czym wykładali w nich początkowo sami biskupi, z czasem kanonicy zwani *magistri scholarum* (scholastycy). Edukacja w tego rodzaju pałacach przygotowywała młodych chłopców na kandydatów do stanu duchownego, zawodu beneficjanta.

Pierwsze szkoły na wsi polskiej

Działalność oświaty wraz z upływem czasu kwitła. Szkoły katedralne czy kolegiackie powstały w wielu miastach m.in. w Poznaniu, Płocku, Wrocławiu, Włocławku, Krakowie, Sandomierzu, Łęczycy, Głogowie, Legnicy i Brzegu lecz nie zapewniały one szansy wykształcenia się młodym chłopcom z terenów wiejskich. Dzieci wiejskie przyswajały sobie jedynie zasady współżycia społecznego podczas bezpośredniej obserwacji i uczestnictwa w życiu rodziny i społecznym. Wiedza ta przekazywana przez członków rodziny wystarczała zupełnie w zakresie przygotowania zawodowego do pracy w rolnictwie. Szczególną rolę w onym czasie odegrał Sobór Laterański IV (1215 rok), który oprócz nawiązywania do poprzednich zaleceń w sprawie szkolnictwa przy katedrach biskupich, rozszerzył je, "ażeby nie tylko w każdym kościele katedralnym, lecz także w innych, którym środki wystarczyć mogą, ustanowił się nauczyciel zdolny, który kleryków tychże samych z innych kościołów uczył według możliwości gramatyki i innych nauk"⁷. Regulacje soboru laterańskiego umocniły uniwersalistyczną organizację średniowiecznego szkolnictwa kościelnego. Od tego momentu wykształcił się nowy typ szkoły zwany szkołą parafialną. Organizacja polskiego szkolnictwa średniowiecznego naśladowała strukturę szkolnictwa kościelnego na Zachodzie. Szkoły tak jak było to wcześniej realizowały uniwersalne programy trivium i quadrivium. Oby dwa stopnie dydaktyczne zawierające siedem nauk wyzwolonych miały realizować szkoły katedralne i kolegiackie, natomiast kształcenie podstawowe – naukę początków języka łacińskiego, katechizmu, pacierza, śpiewu kościelnego powierzono szkołom parafialnym. W rzeczywistości rozdział zadań między katedrami i parafiami był zaburzony i nie realizował ustalonych założeń, ze względów zarówno kadrowych jak i ekonomicznych.

Podręczniki były bardzo drogie przez co bardziej służyły nauczycielom aniżeli uczniom. Do nauki w szkole średniowiecznej używano ksiązek zagranicznych, a u schyłku epoki w XV wieku powstały pierwsze polskie książki, autorstwa Marka z Opatowa, Waclawa z Obornik i innych. W nauczaniu opierano się głównie o dzieła Aeliusa Donatusa *Sztuka gramatyczna*

⁷ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Oswiata-Od-poczatkow-do1795;4575100.html>
(dostęp: 01.09.2017)

oraz *O częściach mowy sztuka niższa*. Pierwszy podręcznik używano w szkołach wyższych, drugi w szkołach niższego typu. Wiedza przez nauczyciela była przekazywana ustnie, a uczniowie opanowywali wiedzę pamięciowo. Naukę języka łacińskiego zaczynało się od przyswajania przez uczniów modlitw i psalmów. Niezrozumiałe słowa były głośno wymawiane przez nauczyciela, a uczniowie je powtarzali aż do całkowitego zapamiętania. Kolejnym krokiem była nauka pisania, opierająca się na poznawaniu głosek i sylabizowaniu słów, które ćwiczone na podstawowych modlitwach i psalmach przyswajając przez to techniki czytania. Cały proces mozolnego doskonalenia trwał około 3 lat.

We wszystkich typach szkół obowiązywały bardzo surowe metody wychowania. W szkole panowała ścisła dyscyplina. Uczniowie mieszkali razem w ciemnych i słabo ogrzewanych celach. Stosowano tzw. pedagogikę strachu. Napięcie to potęgowano przez ikonografię, np. obrazy sądu ostatecznego, piekła. Przyzwyczajano chłopców do długich modlitw w dzień i w nocy. Kary cielesne były bardzo popularne.⁸

Kolejną istotną sprawą uchwaloną na synodzie z 1248 r. był nakaz, aby duchowieństwo zajmujące się nauczaniem znało język polski. Nakaz ten próbowano złamać przez rządzących duchownych zwołujący kolejne synody.⁹ Stanowczy zwrot i głębokie zakorzenienie języka polskiego nastąpiło dopiero, gdy w roku 1364 Kazimierz Wielki założył w Krakowie Akademię (dzisiejszy Uniwersytet Jagielloński) na wzór włoskiego uniwersytetu w Bolonii. Język łaciński stał się językiem urzędowym.

W zachowanych kronikach, istnieją zapiski z 1436 roku o pierwszych szkołach koedukacyjnych w Gdańsku do których również, chociaż w mniejszym stopniu, uczęszczały dziewczęta.¹⁰ Nauczanie dziewcząt było nieco bardziej popularne w XVIII wieku i było powierzone żonom nauczycieli.

Wiek XV przyniósł spore zainteresowanie sprawami oświaty wśród ludności wiejskiej. Pewien stopień niezależnych zasobów materialnych i swobody osobistej ludności wiejskiej przyczynił się do wzrostu liczby dzieci w szkołach parafialnych wiejskich oraz sięgania przez nią nawet po stopnie uniwersyteckie.¹¹

⁸ <http://polskiedzieje.pl/historia-polski/sredniowieczne-szkolnictwo-i-uniwersytet.html> (dostęp: 01.09.2017)

⁹ Ziolkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016, s. 12.

¹⁰ Michalski S., 1982. *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. Warszawa

¹¹ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

Wiejskie szkolnictwo w wiekach XVI–XVIII

Proces zagęszczania sieci szkół parafialnych został zahamowany wraz z nastaniem XVI wieku.¹² Główną przyczyną było wejście w okres rozwiniętego feudalizmu pańszczyźnianego, które wprowadziło zmiany w kulturze chłopskiej oraz ich położeniu ulegającemu pogorszeniu. Chłopi stali się przypisanymi do gruntu poddanymi, co obniżało udział młodzieży wiejskiej w szkole parafialnej. Na upadek szkolnictwa parafialnego wpłynęła również, choć w mniejszym stopniu reformacja. Sposobem na zmniejszenie jego ujemnych skutków była reforma kościelna, będąca wynikiem postanowień Soboru Trydenckiego, kładąca nacisk na wychowanie religijno-moralne powiązane z nauczaniem.

Na zanikanie szkół parafialnych miała wpływ postawa biskupa Padniewskiego, traktującego sprawę szkół marginesowo. Dopiero wizytacje biskupa Radziwiłła przyniosły niewielką poprawę. Uwzględniały sposób przeprowadzania katechizacji oraz recytowania przez uczniów katechizmu w języku polskim.

Punktem zwrotnym miało stać się powołanie stowarzyszenia zakonnego jezuitów oraz zakładanie szkół elementarnych w każdej parafii. Inny sposobem na wypełnienie pustoszejących szkół miało być wprowadzenie obowiązku szkolnego, nad którym nadzór miała sprawować rada szkolna. Rodzice nie posyłający dzieci podlegali karze, opłaty były ściągane z nich drogą egzekucji lub też wyczytywano ich z ambony. Pomysły na przywrócenie świetności szkół parafialnych nie przyniosły obfitych owoców. Ogromnym ciosem w polską oświatę na wsi były wojny polsko-szwedzkie, które dokonały ogromnych zniszczeń, a także zarazy oraz klęski głodu. Upadek gospodarczy i kulturalny wpływały ujemnie na zrozumienie potrzeby kształcenia dzieci jednocześnie odbierając im jakiegokolwiek perspektywy awansu społecznego.¹³ Jednocześnie skutkiem postępującego regresu ekonomicznego i społecznego, a także wprowadzeniem przez szlachtę zakazu uczęszczania do szkół dzieci chłopskich, szkoły parafialne na wsiach zaczęły zanikać.¹⁴

Ilość i siła bodźców, które uderzyły w polską wieś między XVI a XVIII wiekiem sprawiły, że dostępność do oświaty dla ludności wiejskiej drastycznie spadła. Wydarzeniem mającym na celu odnowę szkolnictwa i uświadomienia jej istoty miało być powołanie organu zarządzającego całą oświatą.¹⁵

¹² Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

¹³ Ibidem

¹⁴ Ziółkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016, s. 13.

¹⁵ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

Szkolnictwo na polskiej wsi w okresie działania Komisji Edukacji Narodowej

Przełomem w rozwoju szkolnictwa polskiego stała się w XVIII wieku reforma pijara, księdza S. Konarskiego, zakładając m.in. w Warszawie Collegium Nobilium, która wykluczała edukację najniższych warstw. Podobnie założona w 1765 roku przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego *Szkoła Rycerska* utrzymywana przez skarby: Koronny i Wielkiego Księstwa Litewskiego, przeznaczona była wyłącznie dla synów drobnej szlachty mając na celu przygotowanie ich do służby wojskowej i publicznej.¹⁶

Potrzeba państwowej opieki na szkołami zauważona została już w okresie odrodzenia przez Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Natomiast Sebastian Petrycy z Pilzna akcentował dopuszczenie do szkół i akademii ubogich synów wsi.¹⁷

Gdy papież Klemens XIV zniósł w 1773 roku zakon Jezuitów, uchwałą sejmową fundusze i dobra jezuickie przeznaczono na cele wychowania narodowego,¹⁸ powołując do życia 14 października 1773 roku Komisję Edukacji Narodowej (KEN), której celem była przebudowa całego szkolnictwa polskiego przystosowując go do nowych potrzeb państwowych.¹⁹

W pierwszym okresie działalności KEN powstało wiele projektów, które poruszały sprawę szkolnictwa parafialnego i oświaty ludu. Postulowały, że młodzież wiejska powinna zapoznać się między innymi z rolnictwem "już nie ślepym doświadczeniem ale rozważaniem gospodarować". Wszyscy autorzy projektów nawoływali do zakładania szkółek w każdej parafii. Różnili się natomiast w kwestii dotyczącej ich podporządkowania. Jedni kładli nacisk na zależność od władz państwowych inni chcieli przekazać tę władzę dziedzicom, a jeszcze inni oddać pod kontrolę przełożonych proboszczów. Rozbieżność zdań dotyczyła również podręczników szkolnych.

Sprawę szkół parafialnych na wsi poruszono w Zbiorze Praw Sądowych Andrzeja Zamojskiego. W kodeksie tym postanowiono stworzyć w każdej parafii przy kościele szkołę parafialną, dostępną dla synów i córek wieśniaków. Szkoła ta miała funkcjonować w okresie od świętego Marcina do świąt wielkanocnych. Jednak jego obalenie nastąpiło 2 lata po jego założeniu, co odbiło się na stanie szkółek parafialnych.

¹⁶ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Oswiata-Od-poczatkow-do-1795;4575100.html> (dostęp: 01.09.2017)

¹⁷ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

¹⁸ Ziółkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016, s. 14.

¹⁹ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

W rok później charakter oraz program szkół parafialnych ustalono w Ustawach Komisji Edukacji Narodowej. Dzielono je na szkoły o wyższym poziomie dla miast i węższym programie dla wsi. Program w miasteczkach wprowadzał naukę zawodu, obejmował m.in. ogrodnictwo, rolnictwo, leczenie bydła, wiadomości dotyczące handlu. Program dla szkoły wiejskiej nie został dokładnie sprecyzowany, co miało negatywny wpływ na rozwój wsi. Podobny problem dotyczył wychowania zawodowego i umysłowego, który potraktowano zbyt marginesowo.²⁰

W unormowaniu programu oświaty pomóc miało wprowadzenie jednolitego dla całego państwa kodeksu szkolnego co wywołało zapotrzebowanie na podstawowy podręcznik do nauczania elementarnego dla nauczycieli jak i uczniów w szkole parafialnej. Początkowo miał być nim Elementarz, który jak się okazało nie spełniał wymagań ustawowych. Zastąpiono go pracą zbiorową Towarzystwa Ksiąg Elementarnych pt. "Elementarz dla szkół parafialnych narodowych". Składał się ona z czterech części: nauki pisania, czytania, rachunków i katechizmu. Tworząc postępowy program, KEN zaniechał kontrole i nie zajmował się zbytnio szkołami parafialnymi, pozostawiając je w dalszym ciągu pod opieką duchowieństwa co okazało się być nie wystarczające.

Powstałe w trzecim okresie działalności KEN, a mianowicie Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe powołane przez sejm miały większe znaczenia dla rozwoju szkolnictwa parafialnego niż Komisja Edukacyjna. Zadaniem ich było zajmowanie się szkolnictwem parafialnym przez zorganizowanie nauki elementarnej oraz kontrolą. Głównym jej celem było podniesienie kwalifikacji siły roboczej i poprawa stanu szkolnictwa wiejskiego, które dawało wiele do życzenia. Postanowieniem sejmu było wyposażenie Komisji Porządkowej w właściwe sankcje prawne.

Skutkiem działalności Komisji Porządkowej stosującej groźby i kary pieniężne było zwiększenie liczby szkółek parafialnych, które nie było proporcjonalne do zwiększającej się liczby dzieci. Oświata na wsi była poważnie zaniedbana, ogromny procent dzieci w wieku szkolnym nie uczęszczało do szkoły.

W tym samym czasie z inicjatywą doksztalcenia się wyszła sama ludność wiejska, co widoczne było po przez organizowanie przez samych chłopów własnej szkółki. Chłopi świadomi byli tego, że wykształcenie obroni ich przed krzywdą ze strony feudałów. Dodatkowo znajomość pisania i czytania zmniejszyła liczbę oszustw dokonywanych przez jurystów. Dojrzewająca świadomość społeczna wpłynęła na podniesienie poczucia własnej wartości wśród chłopów, a przede wszystkim na ożywienie gospodarki wiejskiej.

²⁰ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

Komisja Edukacji Narodowej przyniosła w okresie swojej świetności pewien postęp w dziedzinie szkolnictwa wiejskiego powierzając szkoły pod nadzór Komisjom porządkowym. Stworzyła ona program dla szkół ludności wiejskiej nauczając elementów wiedzy ogólnej oraz elementów praktyczno-zawodowych. KEN stał się w ówczesnym czasie pierwszym urzędem państwowym w Europie w zakresie oświaty i wychowania. Od dnia jej powstania datuje się uniezależnienie się szkolnictwa od kościoła i zakonu, mimo wielu trudności odcisnęła ślad w rozwoju kultury narodowej. A co najważniejsze, stworzyła program oświaty dla ludności wiejskiej, nadając chłopom pełnoprawne obywatelstwo.²¹

Szkolnictwo wiejskie pod zaborami

Na początku XIX wieku w pierwszych latach po ostatnim rozbiore szkolnictwo polskie rozwijało się swobodnie w Księstwie Warszawskim. Zwierzchnictwo nad edukacją narodową objęła Izba Edukacyjna powołana przez Komisję Radzącą (od 1812 Dyrekcja Edukacji Narodowej, a po 1815 roku Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego). Założyła ona ustawę szkolną pt. "Urządzenie szkół miejskich i wiejskich elementarnych". Jej głównym założeniem była zasada powszechności nauczania dzieci obojga płci, która w realizacji powiązana była z ogromnymi trudnościami dotyczącymi, jak to bywało wcześniej, sytuacji ekonomicznej jak i opieki nad funkcjonowaniem szkoły. Na rozwój oświaty tego okresu duży wpływ wywarli S. K. Potocki i S. Staszic. Potocki wiele uwagi poświęcał szkolnictwu elementarnemu, które w ówczesnym czasie znacznie się rozwinęło.²² S. Staszic nawiązywał do radykalnych koncepcji oświatowych. W ludności zauważał twórczy czynnik narodu uważając, że lud uprawiający ziemię i wydobywający z niej skarby nie przeminie. Propagował on również potrzebę upowszechniania wyników przyrodniczych jak również szkolnictwo zawodowe i doksztalające oraz rozwijał program uprzemysłowienia kraju.²³ Do upadku szkolnictwa elementarnego w 1821 roku przyczynili się S. Grabowski i J. K. Szaniawski, zmieniając kurs polityki oświatowej.²⁴

Oświata w zaborze rosyjskim

Stan oświaty przed powstaniem listopadowym był bardzo zły, to w wyniku represji popowstaniowych jego stan jeszcze bardziej się pogorszył. Dzieci wiejskie stanowiły niewielki odsetek wśród uczniów szkół elementarnych. Na

²¹ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

²² Ziółkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016, s. 14.

²³ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

²⁴ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Oswiata-Pod-zaborami;4575101.html> (dostęp: 01.09.2017)

ogół były one zaniedbane, niedożywione i chorowite w wyniku ciężkiej pracy fizycznej. Choć decyzje antypolskie cara Mikołaja I silnie uderzyły zwłaszcza w uczelnie wyższe to nieznacznie odczuwało je szkolnictwo elementarne.

Unifikacja oświaty przez cara rozpoczęła się od powstania nowej ustawy szkolnej tymczasowej w 1833 roku opracowanej przez Nowosilcowa, dzielącej szkolnictwo w Królestwie Polskim na elementarne i obwodowe. Przyczyną jej powstania była obawa i nieufność cara do inteligencji, a zwłaszcza do ludności chłopskiej. Zakładała przekazywanie przez nauczycieli wiedzy jedynie w takim stopniu jaki wymagał ich stan społeczny. Konsekwencją ściśle określonego programu polityki oświatowej władz carskich był niski poziom nauczania zwłaszcza w szkołach wiejskich.

W 1840 roku wprowadzono bardziej skonkretyzowaną ustawę pod nazwą ustawy Sergiusza Uwarowa. Stworzony przez niego program kładł nacisk na wyrabianie posłuszeństwa dzieci wobec władz rosyjskich, pracowitości, sumienności i lojalności.

Względnie tolerancyjny stosunek władz do szkolnictwa na wsi utrzymywała się do Wiosny Ludów. Walki o wyzwolenie społeczne i narodowe w Królestwie Polskim, rozruchy w Europie, klęska imperium rosyjskiego w wojnie krymskiej przyczyniły się do natychmiastowego wejścia na drogę reform przez cara Aleksandra II. Antypolskie działania w dziedzinie oświatowej polegały na usuwaniu treści polskich na rzecz języka rosyjskiego obowiązującego również w nauce religii oraz na szerzeniu wiadomości w dziedzinie historii i geografii Rosji.

Po niepowodzeniach rosyjskich w wojnie krymskiej powrócono do koncepcji oświaty sprzed powstania listopadowego powołując do życia Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Stworzyła ona kompleksowo opracowaną reformę oświaty m.in. opracowano Ustawę o wychowaniu publicznym w Królestwie Polskim, która została zatwierdzona przez obecnie rządzącego cara Aleksandra II. W dużej mierze skupiono się na edukacji początkowej oraz szkołach elementarnym. Dokonano podziału na szkoły jednoklasowe oraz dwuklasowe – we wsiach i miasteczkach. Zakładano, że nauka w szkole jednoklasowej miała trwać do 5 lat dla dzieci od 7 roku życia. Program dla tych szkół opierał się na nauczaniu religii, czytaniu, opowiadaniu, liczeniu i śpiewie kościelnym. Szkoły elementarne dwuklasowe dzieliły się na rolnicze i techniczne, a program obejmował wszystko to co w szkole jednoklasowej, przy czym dodatkowo poszerzano o umiejętności dotyczące biegłości pisania, wiadomości o gospodarstwie i ogrodnictwie, geografii i rysunku.

Komisja Rządowa WRiOP działała prężnie aż do ostatniego zrywu narodowego przeciwko zaborcy rosyjskiemu wraz z wybuchem powstania styczniowego jej działalność ustała. To stało się przyczyną powrotu do rusyfikacji szkolnictwa, która w szybkim tempie przybierała na sile, wraz z przejściem tronu przez Aleksandra III uległa spotęgowaniu. Tempo rusyfikacji

nie rozłącznie było związane z działalnością Apuchtina, którego celem było wytepienie kultury polskiej, po przez pogłębianie ciemnoty, analfabetyzmu i zacofania wśród Polaków.

Rusyfikacja szkolnictwa po upadku powstania styczniowego napotykała na przeszkody oraz kontr działania ze strony ludności wiejskiej, które związane były z kształtowaniem się samoświadomości klasowej i narodowej, jak również wynikająca z reformy uwłaszczeniowej wolność osobista i otrzymanie ziemi. Wszystko to było skutkiem, a jednocześnie przyczyną uświadomienia sobie przez chłopów roli oświaty prowadząc do jej wszelkich dostępnych źródeł. Gdy zaczęto tworzyć partie polityczne czy stowarzyszenia oświatowe samoświadomość narodowa wzbogacała się o społeczno-klasową stając się siłą napędową do rozwoju oświaty i kultury.

Nadejście I wojny światowej choć hamowało praktyczną działalność w dziedzinie oświaty, to rozwojowi uległa jej koncepcyjna część przez tworzenie organizacji nauczycielskich, związków i towarzystw oświatowych. Dzieje szkolnictwa w pod zaborowej Polsce były uporczywą walką z rusyfikacją, w czasie wojny z germanizacją. Trudna sytuacja na polskiej wsi mimo to nie utraciła ducha, doświadczenia ludności wiejskiej były wielką szkołą samoedukacji i pogłębianiem samoświadomości społeczno-klasowej.²⁵

Oświata w zaborze austriackim

Pierwszą na terenie Austrii reformą szkolnictwa ludowego zainteresowała się cesarzowa Maria Teresa. Przeprowadzenie reformy oświaty w swoim państwie zleciła opatowi Felbigerowi. W zorganizowanej przez siebie szkole pruskiej uczył dzieci czytania, pisania, rachunków i przyrody. Dziewczęta nabywały umiejętność szycia i gotowania, a chłopcy pielęgnacji drzew owocowych. W 1774 roku opracował on ustawę szkolną, w wyniku której powstały we wsiach i miastach na terenie państwa austriackiego szkoły trywialne.

Ustawa szkolna po pierwszym rozbiore Polski zwiększyła swój zasięg o ziemie polskie włączone do Austrii. Znosiła ona opiekę Kościoła nad szkołami wprowadzając jednocześnie obowiązek szkolny dla dzieci w wieku od 5 roku życia. Zachowywała ona naukę w języku polskim, chcąc zapewnić sobie poddaństwo i wierność wobec cesarzowej. Praktyka weryfikowała wprowadzone przepisy dotyczące organizacji szkół wiejskich. Jedną z przyczyn był brak zainteresowania oświatą chłopów przez władze i brak jednostki pedagogicznej inną był brak potrzeby kształcenia przez samych chłopów jak również ich dzieci, kolejną, a zarazem najważniejszą był brak

²⁵ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

samoświadomości narodowej i społecznej, która jest istotnym czynnikiem w rozwoju kultury.

Wzrost zainteresowania się sprawą chłopską po przez zniesienie poddaństwa i pańszczyzny oraz rozpowszechnianie ulotek i czasopism interesujących się wsią stały się początkiem kształtowania samoświadomości chłopskiej jak i rozwoju potrzeby kształcenia przez ludność wiejską. Raczkująca samoświadomość doprowadziła do powstania ruchu społecznego Wiosny Ludów, który w Galicji został szybko stłumiony, a który postawił szkołę wiejską w trudnych warunkach.

Zahamowany rozwój szkolnictwa wiejskiego utrzymywał się przez cały okres międzypowstaniowy. Powołanie w 1866 roku władzy edukacyjnej zwanej Radą Szkolną Krajową oraz uchwalenie ustawy państwowej regulującej organizację galicyjskiej szkoły ludowej miało stać się początkiem nowych reformom w dziedzinie oświaty. Tak naprawdę całą podstawę prawną weryfikował niewielka liczba wykwalifikowanych nauczycieli oraz ich stosunek do społeczności wiejskiej.

Kolejną próbą poprawienia organizacji szkolnictwa ludowego w Galicji w 1873 roku było uchwalenie kolejnej ustawy wyłącznie dotyczącej szkół ludowych. Program zawierał podobne treści co w poprzednim projekcie, ale kładł nacisk na treści patriotyczne. Jednak podobnie jak poprzednia ustawa nie wniosła nic ponieważ nie zmieniała ona faktu że brakowało nauczycieli o wyższym poziomie wykształcenia.

W 1880 roku reprezentanci galicyjscy wystąpili w obronie organizacji szkoły ludowej. Potrzeba reformy tzw. ankieta w dziedzinie oświaty przeniesiona została do Lwowa. Wytyczne sformułowane podczas obrad sejmowych nie wniosły istotnych zmian, które mogły by poprawić trudną sytuację oświatową w Galicji a zwłaszcza w szkołach wiejskich.

Walka o podniesienie poziomu szkoły ludowej trwała nie przynosząc spodziewanych skutków. Chcąc stłumić wrzący bunt w tej sprawie w 1895 roku wydano kolejną ustawę, która określała szkołę wiejską jako szkołę typu rolniczego. W ten sposób dążono do zatrzymania dziecka chłopskiego w zawodzie jego rodziców, jednak i to nie zgasiło determinacji ludności wiejskiej do wykształcenia swoich dzieci i równości społecznej.

W końcu wieku XIX i początku XX wieku, u progu niepodległości zaczynają się kształtować partie polityczne. Pobudzenie przez nie wsi do czynnego udziału w życiu politycznym, spowodowało że ludność wiejska znalazła sprzymierzeńca w we wszelkich poczynaniach oświatowych. Największą rolę w tym okresie odegrały ruchy feministyczne. Choć znalazły one wielu przeciwników to polskie kobiety skutecznie przyczyniły się do szerzenia oświaty na wsi m.in. przez redagowanie czasopism czy przez tworzenie kół kobiet. Ruch feministyczny rozwijał i znajdował swoje poparcie w partii Polskie Stronnictwo Ludowe, ruchach nauczycielskich i organizacjach

oświatowych widząc kobiety na równi z mężczyznami korzystającymi z książek.

Nadejście I wojny światowej spowodowało zamknięcie wielu szkół przez co wielu nauczycieli wyemigrowało do Wiednia, pozostałą część objęto pozostałe specjalną opieką, wzmocniła się tendencja do rusyfikacji i germanizacji. Wybuch wojny zawiesił działania stronnictw w dziedzinie oświaty lecz nie zahamował procesu dojrzewania światopoglądu członków ruchu ludowego.²⁶

Oświata w zaborze pruskim

Po likwidacji I Rzeczypospolitej, polityka szkolna jako jedyna w zaborze pruskim miała charakter różnorodny co miało też przełożenie na stosunki polityczne i ekonomiczne na terenach Księstwa Poznańskiego, Pomorza Gdańskiego, Śląska oraz Warmii i Mazur, które należały do zaboru. Dzieje szkolnictwa wiejskiego zależały od warunków stworzonych społeczeństwu na ziemiach zajmowanych przez zaborcę.

Różnice w dziedzinie oświaty na poszczególnych terenach były ogromne. Pomorze Gdańskie zatrzymało się na uniwersalizmie łacińsko-kościelny, Wielkie Księstwo Poznańskie objęte reformami KEN miało już ustaloną pozycję w kwestii języka i podręcznika. Natomiast szkoła na Śląsku oparta była o ustawę nakładającą obowiązek szkolny pod karą grzywny nakładanej na rodziców, a język polski był językiem panującym. Ta ogromna rozbieżność przyczyniła się do procesu germanizacji, który trwał do końca I wojny światowej.

W zaborze pruskim w szkolnictwie wiejskim wykształciły się dwa okresy. Pierwszy trwający do 1872 roku i drugi trwający właściwie do rozbioru Prus.

Pierwszy okres charakteryzowała się jednoklasowym typem szkoły wiejskiej, która dzieliła się dodatkowo na szkoły katolickie kojarzone z polskimi i szkoły ewangelickie utożsamiane z pruskimi.

Wieś do niemal końca XVIII wieku tkwiła w zacofaniu. Większość narzędzi w gospodarstwach była drewniana. Podobnie wyglądała sprawa oświaty, chłopcy stosowali tradycyjny system wychowania poza murami szkoły nie widząc potrzeby kształcenia dzieci. W takim również duchu utrzymywała się polityka oświatowa zaborcy. Ustawa nie wprowadzała obowiązku szkolnego ani nie dążyła do rozwoju tej dziedziny. Jedyńm celem do którego dążono było wychowanie sobie posłusznych poddanych nieco oświeconych i wierzących. Utrzymywano aby ludzie wiejscy umieli czytać i pisać na tyle by nie uciekać do miasta starając się o wyższe stanowiska. Ten minimalny program nauczania wprowadzano na całym obszarze należącym do zaborcy. Dawne instrukcje wprowadzone przez opata Felbigera na terenie Śląska wycofano a wraz z tym

²⁶ Ibidem

germanizacja, nędza ludności wiejskiej odsunęły od szkół polską młodzież wiejską.

Fatalna sytuacja szkolnictwa wiejskiego utrzymywała się w zasadzie do Wiosny Ludów. W tym okresie większość ludności wiejskiej stanowili analfabeci. Sposobem na zlikwidowanie analfabetyzmu miało być uruchomienie szkółek niedzielnych, które nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Zryw narodowowyzwoleńczy przyczynił się do wzrostu aktywności chłopów, a tym samym spowodowało konieczność wprowadzenia języka polskiego. Ruch rewolucyjny wpłynął przede wszystkim na wzrost świadomości narodowej ale również potrzeby ożywienia życia politycznego.

Pomyślny rozwój szkolnictwa wiejskiego utrzymał się w zasadzie do około 1865 roku. Polityka oświatowa Prus wraz z objęciem urzędu przez kanclerza O. Bismarcka przyjęła wrogi charakter wobec kultury polskiej, utrzymując się do 1 wojny światowej. Szczególnie wroga postawa zaborcy dotyczyła dziedziny szkolnictwa wiejskiego czego dowodem było rozpoczęcie w 1872 r. tzw. akcji walki kulturalnej.

Do chwilowego złagodzenia polityki germanizacyjnej przyczynił się po dymisji Bismarcka kanclerz Caprivi (1890–1894). Po jego odsunięciu od polityki oświatowej, a tym samym powrocie poprzedniego kanclerza stoczono walkę z resztkami polskiego szkolnictwa. Wprowadzenie religii w języku niemieckim spowodowało strajk, a z upływem czasu doprowadziło do wybuchu w 1906 roku powszechnego strajku dzieci wiejskich i miejskich na Pomorzu Gdańskim, Śląsku i w Księstwie Poznańskim. Strajk choć nie wpłynął na decyzje władz pruskich to świadczył o dużej świadomości narodowej.

Zacięta walka zaborcy pruskiego z kulturą polską nie zahamowała ani nie zatrzymała rozwoju samoświadomości narodową, którą szerzono przez rozwijanie zainteresowania czytelnictwem, tworzeniem się organizacji, towarzystw i drużyn harcerskich, a także organizowaniem tajnych szkół i ośrodków działalności oświatowej.²⁷

Oświata w okresie dwudziestolecia międzywojennego

Odzyskanie niepodległości w 1918 roku postawiło przed młodym państwem polskim trudne zadanie. Najważniejsze stało się nie tyle stworzenie pod względem terytorialnym jednego organizmu państwowego co dokonanie scalenia trzech różnych systemów oświaty oraz podniesienie poziomu intelektualnego społeczeństwa i rozwój kultury.²⁸ Obszarem najjaskrawszych opóźnień cywilizacyjno-kulturalnych była zwłaszcza w tym czasie polska wieś.²⁹ Pierwszy manifest rządu po zakończeniu wojny został wydany

²⁷ Ibidem

²⁸ Ziółkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016, s. 15.

²⁹ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

21 listopada 1918 roku, zapowiadał utworzenie powszechnej i bezpłatnej szkoły. Pierwszy minister oświaty po okresie niewoli oraz autor koncepcji ustroju szkolnego Ksawery Prauss wydał rozporządzenie, które stabilizowało pracę nauczycieli otrzymując status urzędników państwowych z ustaloną wysokością ich wynagrodzeń oraz wyznaczony wymiar 30 godzin pracy tygodniowo.³⁰ Pierwsze wizje ujednoczenia całego systemu szkolnego przedstawione zostały w kwietniu 1919 roku w którym miał miejsce Ogólnopolski Zjazd Nauczycielski nazwany Sejmem Nauczycielskim³¹ będący inicjatywą Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Na spotkaniu zaproponowano wprowadzenie 7-letniego obowiązku szkolnego, jednolitą i bezpłatną szkołę powszechną otwierającą drogę do wykształcenia bez względu na pochodzenie, majątność oraz typ ukończonej średniej szkoły.³² Nawiązując do dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o nazwie "O obowiązku szkolnym" wprowadzono obowiązek szkolny w zakresie szkoły powszechnej dla wszystkich dzieci w wieku od 7 do 14 lat (postanowienie takie zawierała też konstytucja uchwalona 17 marca 1921 r.).³³

Treści wypowiedziane podczas zjazdu nie zostały w pełni zrealizowane co najbardziej było widoczne w wiejskich szkołach, w których brakowało nauczycieli.³⁴

Model edukacji z 1919 roku mimo krytyki uległ nieznacznym polepszeniom programowym. Poprawę w szkolnictwie zwłaszcza wiejskim miała przynieść tzw. reforma jędrzejewiczowska stworzoną przez Janusza Jędrzejewicza wprowadzona w 1932 roku, która miała stać się kompleksową reformą szkolnictwa. Pogłębiła ona tylko nierówności i spotęgowała dyskryminację oświatową wsi. Dzieci wiejskie na ogół miały dostęp do szkół I i II stopnia. Jedynie dzięki postawie nauczycieli większość szkół wiejskich, nie ograniczyła się do oficjalnych wytycznych programowych. Te jak również wiele więcej wad m.in. brak łączności pomiędzy szkołami, nadmierny rozrost szkolnictwa ogólnokształcącego czy przeciwnie – słaby rozwój szkół zawodowych można było zaliczyć do obowiązującego wówczas systemu szkolnego.³⁵

Powszechność i dostępność do oświaty czy obowiązek szkolny w młodym państwie polskim były właściwie fikcją. Rozmowy prowadzone w sprawie oświaty przez pedagogów takich jak Falski czy Radwan, miały w końcu

³⁰ Ibidem

³¹ Ibidem

³² <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Oswiata-Druga-Rzeczpospolita;4575098.html> (dostęp: 01.09.2017)

³³ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

³⁴ Ziółkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016, s. 16.

³⁵ Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.

doprowadzić do generalnej reformy szkolnictwa. 11 marca 1932 roku stworzono jedyną komplementarną ustawę w całym tym stuleciu. W programie położono nacisk na tzw. "wychowanie państwowe". Ten typ miał stać się tzw. "kręgosłupem" "nowoczesnego" systemu wychowawczego polskiej szkoły.

Stan szkolnictwa po reformach nadal pozostawiał wiele do życzenia. Brak nauczycieli oraz bieda wynikająca ze zniszczeń powojennych niezauważana przez rządzących powodowała, że znacząca liczba dzieci i młodzieży pozostawała wciąż poza szkołą.³⁶

Oświata w okresie II wojny światowej

Po wybuchu II wojny światowej głównym celem postawionym przede wszystkim przez Rzeszę była likwidacja polskiej kultury oraz wyludnienie i skolonizowanie państwa polskiego. Metodą w realizacji planu była likwidacja szkolnictwa.³⁷ W Wielkopolsce, na Pomorzu i Śląsku tj. na ziemiach przyłączonych do Rzeszy likwidowano wszystkie stopnie w polskim szkolnictwie, nauczycieli, profesorów i całą inteligencję m.in. księży wysiedlano, aresztowano, zamykano w obozach pracy oraz bezpośrednio mordowano. Jedynie na terenie Generalnego Gubernatorstwa pozostawiano szkoły powszechne i zawodowe mocno ograniczając ilość godzin i program nauczania. Wiele budynków szkolnych bezmyślnie burzono, niszczone, a tylko w niektórych przypadkach zmieniano ich przeznaczenie oraz rabowano pomoce dydaktyczne.³⁸ W przypadku państwa radzieckiego inaczej wyglądała kwestia szkół średnich i wyższych, gdy u okupanta niemieckiego zlikwidowano je całkowicie, okupant ze wschodu kładł silny nacisk na podporządkowanie ideologii komunistycznej każdego szczebla polskiego szkolnictwa.³⁹

Okupant niemiecki zdawał sobie sprawę, że germanizacja będzie skuteczna w przypadku gdy całkowicie wyprze się język polski. Uważał, że elementem najbardziej podatnym na zmiany będą dzieci. Pewnym rozwiązaniem miało stać się udostępnienie Polakom tzw. *Polenschulen*, w której mogli oni pobierać podstawową edukację. Dzieci uczyły się rachowania, pisania i czytania w języku niemieckim. Zgłoszenie dziecka do tego typu szkoły było obowiązkowe. Pozwalało na prowadzenie ewidencji dzieci polskich w wieku od 9 do 12 roku życia. Z czasem władze Rzeszy wprowadziły obowiązek pracy dla dzieci od 12 roku życia. Ustawa wprowadzona była w życie od czerwca 1941 roku.⁴⁰

³⁶ Ibidem

³⁷ Ziółkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016, s. 17.

³⁸ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Oswiata-Druga-wojna-swiatowa;4575099.html> (dostęp: 01.09.2017)

³⁹ Ziółkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016, s. 18.

⁴⁰ Jastrzębski W., *Okupacyjne losy ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2017.

W walce z okupantem w październiku 1939 powołana została do życia Tajna Organizacja Nauczycielska (TON), której celem było stworzenie konspiracyjnego systemu nauczania. TON był w ówczesnym czasie formą walki z oprawcą działającą w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego. Początkowo zamierzano objąć nauczaniem w konspiracji jedynie szkolnictwo powszechne jednak szybko objęto programem szkoły średnie i wyższe.⁴¹

Chcąc wykluczyć najmniejszy przejaw myśli patriotycznej i kulturalnej Polaków dążono do ograniczenia rozwoju intelektualnego. Zadania szkół powszechnych ograniczały się do nauczania rachowania, pisania i czytania, z narodowego punktu widzenia zabraniano nauki geografii, historii, historia literatury, a nawet gimnastyki. Zabraniano korzystania z tak zwanych podręczników zakazanych, których treść mogłaby kształtować w Polakach ducha patriotyzmu. Dlatego też pozycje te przechowywano w głębokiej konspiracji i wykorzystywano do tajnego nauczania. Okupant popierał jedynie naukę zawodów rolniczych, przemysłowych i rzemieślniczych chcąc w ten sposób wykorzystać potencjał gospodarczy Generalnej Guberni (GG) oraz zyskać siłę roboczą.

Ogromne znaczenie miała wieś, a szczególnie działalność prowadzona przez Bataliony Chłopskie. Organizacja ta, poza stawieniem fizycznego tj. zbrojnego oporu przeciwko okupantowi, starała się kształtować na możliwy dla niej sposób światopoglądy i patriotyczną postawę wśród młodych mieszkańców wsi. Na polskiej wsi również zajmowano się organizacją tajnego nauczania oraz specjalnymi szkoleniami o podłożu praktyczno-bojowym. Dostarczano różnego typu gazetki, plakaty czy ulotki propagandowe, które w dużej mierze wpływały na postawę mas chłopskich kształtując postawę oporu wobec reżimu okupanta.

Całokształt wysiłku społeczeństwa polskiego, które nie zamierzało rezygnować z kontynuowania nauki w warunkach bardzo trudnych, jakie przygotowali Niemcy było przykładem niezwykle wręcz poświęcenia na polu walki o swoją narodową tożsamość. Operacja zniszczenia polskiego szkolnictwa i myśli edukacyjnej będąca częścią polskiej kultury trwała do końca wojny nie przynosząc jednak zamierzonych skutków.⁴²

Oświata w czasach PRL

Po zakończeniu działań wojennych stosunkowo szybko następowało uruchomienie szkół, co zawdzięczano inicjatywą lokalnej społeczności. Straty materialne i kadrowe w szkolnictwie były ogromne. Pierwsze działania dotyczące reformy edukacji powzięto na Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym w Łodzi w czerwcu 1945 roku. Reforma zakładała powszechność, bezpłatność, publiczność i co było istotne zwłaszcza na wsi jednolitość pod względem

⁴¹ Ibidem

⁴² Ibidem

organizacyjnym i programowym dla szkół wiejskich i miejskich. Dodatkowo program reform zakładał obowiązkową ośmioklasową szkołę szczebla podstawowego i rozwój placówek zawodowych. Reforma jednak przez długi okres nie spełniała założeń.⁴³

Po wyborach do sejmu w 1948 roku przystąpiono do kolejnej reformy szkolnictwa. Program dydaktyczno-wychowawczy miał opierać się o podstawy marksistowsko-leninowskie. Założenia pracy dotyczyły wyrabiania przekonania o wyższości socjalizmu oraz zaznajamianie ze Związkiem Radzieckim jako głównym partnerem i sojusznikiem Polski Ludowej, sam program wprowadzał obowiązkową naukę języka rosyjskiego z jednoczesnym usunięciem religii z nauczania szkolnego, a 8-klasowe szkoły zamieniono na obowiązkową szkołę 7-klasową. Reforma prowadzona w okresie uprzemysłowienia stwarzała również szanse awansu młodej społeczności wiejskiej powodując ruchy migracyjne ludności ze wsi do miast umożliwiające dokształcaniem się w szkole ogólnokształcącej lub zawodowej. Konsekwencją migracji stało się hamowanie dalszego rozwoju liceów ogólnokształcących.

Nie wielkie zmiany przyniosły lata 60. XX wieku. Powrócono do 8-klasowej szkoły podstawowej. Nowością była nauka religii odbywała się w punktach katechetycznych, którą traktowano jako naukę nadobowiązkową. Władze komunistyczne starały się utrzymać szkoły w charakterze świeckim.

Poprawę sytuacji szkół podstawowych na polskiej wsi miały przynieść lata 70. Opracowywano nowy model systemu edukacyjnego mający podnieść poziom pracy szkół wiejskich. Zalecono organizowanie zbiorczych szkół gminnych, które przez trudności materialne, komunikacyjne oraz kadrowe nie pozwalały na poprawę efektów kształcenia.

Od 1982 r. bardzo krytycznie zaczęto patrzeć na szkoły. W związku z tym po koniec lat 70-tych i na początku lat 80-tych zaczęły się mnożyć wnioski mieszkańców wsi o powrócenie do niższych organizacyjnie punktów filialnych.

Ostatecznie oświata w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przez zróżnicowanie społeczne i środowiskowe uczniów, a przede wszystkim niedostatki wyposażenia szkół ograniczały rolę szkoły w stwarzaniu młodzieży równych szans edukacyjnych.⁴⁴

Szkolnictwo pod koniec wieku XX i na początku XXI

Wraz z nastaniem nowego ustroju w Polsce przeprowadzono kolejne reformy w dziedzinie oświaty. Oprócz zmian w sferze zarządzania oświatą czy realizacji programów nauczania wprowadzono nowy ustrój szkolny obejmujący 6-letnią szkołę podstawową, 3-letnie gimnazjum oraz szkoły

⁴³ Ziółkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016, s. 18.

⁴⁴ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Oswiata-Polska-Rzeczpospolita-Ludowa;4575102.html> (dostęp: 01.09.2017)

ponadgimnazjalne.⁴⁵ Od końca lat 90. XX wieku małe wiejskie szkoły podstawowe zamykano. Wprowadzenie reformy w życie, a co się z tym wiąże skrócenie nauki w szkole podstawowej (ubyły 2 roczniki), niż demograficzny oraz przekazanie szkół gminom, którym przekazano władze na szkołami podstawowymi, kierując się głównie względami ekonomicznymi doprowadziło do zamknięcia wielu szkół podstawowych zwłaszcza na wsi.

Proces zamykania szkół wiejskich trwa do dzisiaj, a nawet intensywniej ze względu na zmiany wprowadzone w Ustawie o finansach publicznych nakładająca na jednostki gminne większy reżim w planowaniu środków pieniężnych.

Przekonywanie opinii publicznej o słabej jakości oferty edukacyjnej i uzyskiwanych efektach w szkołach wiejskich jest mylna. Szkoły podstawowe na wsi nie oferują gorszej edukacji od większych czy lepiej wyposażonych szkół, położonych w dużych miastach.

Obecnie szkoła w wielu małych miejscowościach, także na wsiach nie dość, że jest jedynym budynkiem publicznym, w którym to właśnie odbywają się wydarzenia kulturalne czy rozrywkowe. Zamknięcie małej szkoły jest nie tylko utrudnieniem edukacji dzieci w wieku szkolnym, ale i przyczynia się do ograniczenia dostępu do edukacji przedszkolnej. Szkoły te są najczęściej jedynym takim miejscem we wsi, gdzie ona mogła być prowadzona.

Podsumowanie

Historia oświaty wiejskiej jest właściwie tak długa jak historia państwa Polskiego. Bieg jej kształtowaniu nadały władze kościelne, którym prawo do opieki odebrały władze państwowe. Jej zmiany tj. ilość uczęszczających dzieci do szkoły można by przedstawić za pomocą sinusoidy.

Pojęcie oświaty w Polsce rozwijało się wolno opierając się na wzorcach zachodnich i dotyczyła ona przede wszystkim duchowieństwa. Wzrost zainteresowania się oświatą przez ludność wiejską miało charakter falowy. Wiązał się on głównie z postawą patriotyczną dalej z sytuacją ekonomiczną i polityczną państwa a na samym końcu z miejscem czy pomocami dydaktycznymi. Poziom tych czynników nierozzerwalnie wiązał się z ilością uczniów, a tym samym zainteresowania i potrzebą zdobywania wiedzy. Sposobem na stabilizację w zakresie dostępności miały stać się ustawy dotyczące równych praw ludności miejskiej i wiejskiej do kształcenia się.

Obecnie mimo bogactwa państwa, stosunkowo stabilnej sytuacji politycznej, rozwoju gospodarczego i ogromnych możliwości budynki wielu szkół zostają zamykane.

⁴⁵ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Oswiata-Trzecia-Rzeczpospolita;4575103.html>
(dostęp: 01.09.2017)

Wczoraj, dzisiaj czy jutro szkoła wiejska nauczała wiele więcej niż samej wiedzy. Nadaje ona klasie czy szkole rodzinną atmosferę ucząc współżycia w większej grupie. Obecnie niszczy się klimat oraz wiele różnych funkcji, które posiada wiejska szkoła.

Bibliografia

1. Jastrzębski W., *Okupacyjne losy ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2017.
2. Michalski S., *Dzieje szkolnictwa i oświaty na polskiej wsi do 1918*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982.
3. Ziółkowski P., *Pedeutologia*, wyd. WSG, Bydgoszcz 2016.

Netografia

www.encyklopedia.pwn.pl

Пшемислав Жулковський. Історія сільської польської школи протягом віків.

Історія польської школи, зокрема сільської, формувалася протягом століть від часів прийняття християнства Мешком I у 966 році, в роки, коли польською державою керували королі, у важкі часи окупації, під час воєн і часи комунізму аж до сьогодні. Попри всі драматичні події, які будуть представлені в цій статті, ця історія ніколи не переривалася, а система польської освіти на селі формувалася й формується увесь час, у той час коли на її стан впливало багато чинників, зокрема потреба отримувати знання, фінансова ситуація держави, якість навчання, кількість учителів та ін. Велику роль відіграв патріотизм, який не дозволив зникнути сільській школі.

Ключові слова: історія освіти, історія виховання, історія школи.

Przemysław Ziółkowski. The History of School Education in the Polish Countryside over the Centuries.

The history of Polish schooling, especially countryside education, has been developing for centuries since Mieszko I received Baptism in 966. It lasted for years when the Polish state was ruled by kings, during the difficult period of occupation, through wars and communism to this day. Despite many dramatic events that are presented in this article, this story has never been interrupted. The system of Polish education in the countryside has been shaped all the time, because its condition was influenced by many factors, among others: the need for knowledge, the financial situation of Poland, the quality of transferred knowledge, the number of teachers, but a great role was played by a patriotic attitude that prevented the disappearance of a rural school.

Keywords: history of education, history of child-rearing, history of schooling.